ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘГАРИФ ҺӘМ ФӘН МИНИСТРЛЫГЫ

Татар телендә урта белем бирү мәктәпләре (X-XI сыйныфлар) өчен татар әдәбиятыннан үрнәк программа

Төзүче-авторлары: Д.Ф. Заһидуллина
Н.М. Йосыпова

Казан
2013

Эчтәлек

Аңлатма язуы..3-4

Укытуның планлаштырылган нәтиҗәләре..5-7

Әдәбият предметының эчтәлеге..8

Әдәбият тарихы...8-11

Әдәбият теориясе...11-12

Күнекмәләр формалаштыру..13-14

Укучыларның белеме, эш осталыгы һәм күнекмәләренә таләпләр..15-16

Укытуны матди-техник һәм мәгълүмати яктан тәэмин итү..................16

КУШЫМТА. Татар мәктәбендә укучы татар балаларына әдәбияттан тәкъдим ителә торган әсәрләр минимумы...17-18

АҢЛАТМА ЯЗУЫ

Сүз сәнгате булган әдәбият – тормышны үзенчәлекле танып белү формасы, ул хисси-эмоциональ тәэсир чаралары ярдәмендә дөнья сурәтен, моделен төзү һәм шуңа карата мөнәсәбәт формалаштыру сәләтенә ия. Мәктәптә укыту предметы буларак ул әхлакый-эстетик һәм интеллектуаль әзерлекле шәхес, гражданин тәрбияләүдә турыдан туры катнаша. Укучы әдәби әсәрләр, аларның авторлары фикере аша гомумкешелек кыйммәтләрен, халыкның рухи байлыгын үзләштерә - тормыш фәлсәфәсенә төшенә. Шуңа күрә гомуми белем бирү системасында бу укыту предметының әһәмияте зур.

XXI гасырның беренче чирегендә гомуми белем сыйфатына таләпләрнең үзгәрүенә, яңа карашлар формалашуга нисбәтле, укытуның эчтәлеген заманга туры китереп яңарту, аның сыйфатын һәм нәтиҗәлелеген күтәрү, методик алым-чараларны камилләштерү, әдәбият укытуны яңа нигезләргә кору көн тәртибенә куелды. Татар әдәбияты тарихындагы, әдәбият белемендәге яңарыш-үзгәрешләр дә, татар әдәбиятыннан үзләштерелергә тиешле белемнәргә таләпләр дә уку-укыту эчтәлеген яңарту кирәклекне искәртә.

Урта белем бирү мәктәпләре (X-XI сыйныфлар) өчен татар әдәбияты предметыннан тәкъдим ителә торган үрнәк программа шушыларны исәпкә алып төзелде. Ул Россия Федерациясендәге һәм Татарстан Республикасындагы мәгарифкә кагылышлы хокукый-норматив актларга һәм икенче буын федераль дәүләт мәгариф стандартларына нигезләнде. Алга таба татар әдәбияты предметыннан төп (авторлык) һәм эш программаларын төзү өчен нигез булып торачак: монда укыту предметының мәҗбүри өлеше билгеләнгән. Үрнәк программада гомуми төп белем бирү баскычында (V-IX сыйныфлар) формалаштырыла башлаган барлык күнекмәләрне үстерү күздә тотыла.

Программа югары сыйныфларда һәр баланың татар әдәбиятыннан яхшы сыйфатлы белем алуга хокукын гарантияли, укучыларны әдәби мирасның иң камил әсәрләре, аерым язучылар иҗаты белән таныштыруны,

татар әдәбиятының барышы, милли әдәбиятның күпгасырлык тарихы һәм аның аерым чорларына хас үзенчәлекләр хакында белем бирүне күздә тота; чор әдәбиятының үзенчәлекләрен һәм зур сүз осталары иҗатының яңалыгын дөрес аңларга, объектив нәтиҗәләр ясарга, мөнәсәбәт формалаштырырга юнәлеш бирә, балаларның психик һәм физик сәламәтлеген саклауны тәэмин итә.

Урта белем бирә торган мәктәпләрдә татар әдәбияты предметы укучыларга әдәби белем бирүне, әдәби әсәрне, язучы иҗатын, чор әдәбиятын аңлау өчен кирәкле иҗади һәм теоретик күнекмәләр формалаштыруны, милли мәдәнияткә кагылышлы мәгълүматлар җиткерүне үз өстенә ала.

Югары сыйныфларда әдәбият укытуның төп **максатын** исә татар әдәбиятының барышын, аның аерым чорлардагы торышын, чор әдәбиятының йөзен билгеләүче язучылар иҗатын анализларга һәм бәяләргә өйрәтү тәшкил итә. Әлеге максатка түбәндәге **бурычлар** аша ирешелә:

- укучыларда татар әдәбиятының тарихи барышы турында гомуми караш булдыру;
- әдәби-теоретик белемнәр нигезендә әдәби әсәрнең, язучы иҗатының, чор әдәбиятының, гомумән татар әдәбиятының үзенчәлекләрен табарга, аңларга, бәяләргә күнектерү;
- иҗади фикерләүдәге уртак һәм милли үзенчәлекләрне танырга өйрәтү;
- матур әдәбиятта халык тарихы, милләт язмышы гәүдәләнешенә укучыларның игътибарын туплау, укучыларда кешелеклелек, горурлык, үз кадереңне белү хисләрен тәрбияләү;
- заман таләпләренә җавап бирүче, үз-үзен камилләштерү өстендә даими эшләүче, татар әдәбиятын, мәдәниятен, традицияләрен хөрмәт итүче, татар дөньясына, әдәбиятына кагылышлы бәхәсләрдә катнашып, үз фикерен дәлилле алучы, гуманлы, рухи, әхлакый бай шәхес тәрбияләү.

УКЫТУНЫҢ ПЛАНЛАШТЫРЫЛГАН НӘТИҖӘЛӘРЕ

Урта белем бирүче мәктәпләрдә татар әдәбияты предметын үзләштерү нәтиҗәсендә укучыларда әдәбиятны аңлау күнекмәсе булдырыла, әхлакый позиция һәм эстетик зәвык тәрбияләнә, иҗади фикерләү үстерелә, һәм болар дөньяга карашны, тормышны бәяләү чарасына әверелергә тиеш.

Югары сыйныфларда татар әдәбиятын укытуның **гомуми (метапредмет) нәтиҗәләре** түбәндәгеләр:

- укучыда әдәбиятны үзе иҗат ителгән чор контекстында аңлап укырлык, мөстәкыйль үзләштерерлек күнекмәләр булдыру, әдәбият–сәнгать белән даими кызыксыну ихтыяҗы тәрбияләү;
- сүз сәнгатен халыкның мәдәни үсеш билгесе буларак кабул итәргә өйрәтү, аның шәхесне рухи баету мөмкинлекләрен төшендерү;
- укучының язу һәм сөйләм, мөстәкыйль иҗади фикерләү һәм бәяләү осталыгын үстерү;
- укучыны үз холык-фигылен, эш-гамәлләрен контрольдә тотарга, үз рухи дөньясын баету өстендә эшләргә өйрәтү;
- әдәби-мәдәни мәгълүматлар алу өчен төрле чыганаклардан файдаланырга күнектерү.

Югары сыйныфларда татар әдәбиятын укытуның **предмет нәтиҗәләре** түбәндәгеләр:

Танып-белү өлкәсендә:

- аерым чорларда иҗат ителгән әсәрләрне форма һәм эчтәлек берлеге төсендә кабул итәргә өйрәтү, сайлап уку ихтыяҗы булдыру һәм әсәргә салынган мәңгелек кыйммәтләрне билгеләргә күнектерү;
- укыган әдәби әсәрнең үзе иҗат ителгән чор белән тарихи-мәдәни бәйләнешләрен аңлавына ирешү;
- укучының классик әдипләр тормыш һәм иҗат юлын, милли әдәби барышның төп этапларына хас үзенчәлекләрне һәм билгеләрне белүе;

- рефератлар, докладлар әзерләргә, әдәби әсәрләр һәм ирекле темалар буенча сочинениеләр язарга, иҗади эшләр башкарырга өйрәтү;
- әдәбият тарихын тикшергән вакытта әдәбият белеме төшенчәләренә мөрәҗәгать итәргә өйрәтү.

бәяләү өлкәсендә:

- милли әдәбияттагы рухи-әхлакый кыйммәтләрне күңелдән уздырып кабул итәргә өйрәтү;
- милли әдәбиятка, андагы күренешләргә шәхси мөнәсәбәт һәм бәя формалаштыру, әсәргә, язучы иҗатына, чор әдәбиятына бәйле телдән һәм язмача фикерләрне белдерергә өйрәтү;
- өйрәнелгән әсәрләрне чор әдәбияты фонында шәрехли белүенә ирешү;
- автор осталыгын бәяли алу һәм аңа карата мөнәсәбәт формалаштыру.

эстетик яктан:

- сүз сәнгатенең образлы табигате хакында гомуми мәгълүматый күзаллау булдыру, эстетик зәвык формалаштыру;
- төрле мәдәни дөньяларның, милли әдәбиятларның казанышларына игътибарлы һәм ихтирамлы караш тәрбияләү.

Югары сыйныфлар зур тормышка аяк басарга әзерләнүче бала өчен мөһим этап булып тора, аның шәхес буларак формалашып җитү, тирә-юньгә, башкаларга мөнәсәбәте калыплашу, дөньяга үз карашы ныгу чорын тәшкил итә. Шуңа күрә **шәхси нәтиҗәләр** арасында түбәндәгеләре аерым әһәмияткә ия:

- укучының гражданлык позициясен, акыл һәм рухи эшчәнлеген, иҗтимагый бурыч хисен активлаштыру;
- алган белем һәм күнекмәләрен тормышта куллана белергә, үз юлын сайларга әзерләү, мөстәкыйль карарлар кабул итәргә күнектерү;

- җәмгыятьтә башкаларны, аларның үзгә фикер-карашын, мәдәниятен, традицияләрен хөрмәт итеп яшәргә өйрәтү;
- баланың үзаңын үстерү, милләтне, ватанны яратырга өйрәтү, горурлык һәм гражданлык хисләре тәрбияләү;
- әхлак нормаларын, җәмгыятьтә яшәү кагыйдәләрен төшендерү;
- мәктәпне тәмамлап чыккач та матур әдәбият укуга ихтыяҗ, әдәби әсәрнең эстетик кыйммәтен, поэтикасын аңларлык эстетик зәвык булдыру.

Югары сыйныфларда татар әдәбиятын укытуның **предметара нәтиҗәләре** түбәндәгеләр:

- укучыларда әдәбиятны сәнгатьнең башка төрләре ярдәмендә мөстәкыйль үзләштерерлек күнекмәләр булдыру һәм әдәбият–сәнгать белән даими кызыксыну формалаштыру;
- татар теленә бәйләнештә, туган телдә аралашырга ихтыяҗ һәм аңа хөрмәт тәрбияләү;
- мәдәниятара бәйләнешләрне саклау, укучының башка милләтләр мәдәнияте һәм әдәбиятыннан мәгълүматлы, башка халыкларның сүз сәнгатенә хөрмәтле мөнәсәбәттә, толерант булуына ирешү;
- татар әдәбиятын рус әдәбияты белән бәйләп, тема һәм проблематикада, геройлар бирелешендә, иҗат юнәлешләрендә, чор әдәбиятларында уртаклыкларга игътибар итү.

ӘДӘБИЯТ ПРЕДМЕТЫНЫҢ ЭЧТӘЛЕГЕ

Өлкән сыйныфлардагы әдәбият курсы сүз сәнгатенең тарихи үсешен системалы күзаллау булдыруга һәм шуның аша классик һәм хәзерге әдәбиятның үзара бәйләнешен тулырак аңлауга юнәлтелә.

Тәкъдим ителә торган материал татар әдәбиятының үсеш-үзгәреш этапларына бәйле рәвештә бүлеп бирелә. Әдәби әсәрләр хронологик тәртиптә урнаштырыла, аерым очракларда укытучы, билгеле бер максаттан чыгып, аларның урынын үзгәртә ала. Укучыларның белем һәм яшь үзенчәлекләренә бәйле әсәрләрнең күләме арту һәм әдәби процесс үзгәреше белән бәйләнештә бирелүе әдәби материалның катлаулана баруына китерә.

Югары сыйныфларда татар әдәбияты үрнәкләрен анализлау әдәбият тарихына карата бөтенлекле күзаллау булдыруда катнаша. Әдәби үрнәкләр өч максатка юнәлтелә: аерым әдәби әсәрләр уку һәм анализлау, аерым берләре укып фикер алышу, кайберләре сыйныфтан тыш уку өчен тәкъдим ителә. Әмма һәр очракта да алда куелган критерий һәм таләпләр истә тотыла.

Әдәбият тарихы

Борынгы татар әдәбияты (5—12 гас.)

Гомумтөрки әдәбият. Орхон–Енисей ташъязмалары.

Урта гасыр әдәбияты

Борынгы һәм урта гасырлар татар әдәбиятындагы өч юнәлеш (дини-дидактик, яңарыш һәм суфичылык). Милли сүз сәнгатенең шәрык әдәбиятына йөз тотып үсү-үзгәрүе, ислам идеологиясенә, фәлсәфәсенә нигезләнүе. Аллаһның берлеген раслаучы дини һәм гадел идарәче, гуманлы шәхесне алга куйган дөньяви мотивларның кушылуы. Әхлакый камил, гадел, гуманлы, сабыр, изге күңелле, эчке һәм тышкы матурлыкка ия шәхес концепциясе. Жанрлар төрлелеге, шәркый жанрларның кулланылыш үзенчәлекләре.

Болгар чоры мәдәнияте (12–13 гас. 1 яртысы). Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф» поэмасы.

Алтын Урда чоры мәдәнияте (13–15 гас. 1 яртысы). С.Сараиның «Гөлестан бит төрки» поэмасы. Котбның «Хөсрәү вә Ширин» поэмасы.

Казан ханлыгы чоры мәдәнияте (15 гас.1 яртысы–16 гас.2 яртысы). Кол Шәриф, Мөхәммәдьяр иҗаты.

Торгынлык чоры мәдәнияте (16 гас.2 яртысы–19 гас.I яртысы). М.Колый хикмәтләре. Г.У. Имәни иҗаты.

Яңарыш чоры әдәбияты

XIX гасырның беренче яртысы әдәбияты. Г.Кандалый, Акмулла иҗатлары.

XIX гасырның икенче яртысы әдәбияты. Мәгърифәтчелек хәрәкәте. Әдәбият мәйданына реализмның килүе, мәгърифәтчелек реализмы, аңа хас төп сыйфатлар, мәгърифәтчелек идеалларының гәүдәләнеше. Әдәби әсәр үзәгендәге гади җир кешесенең милләт язмышы белән үрелеп сурәтләнүе. Аңлы-белемле, мәгърифәтле шәхес концепциясе, аның бирелеш үзенчәлекләре. Сүз сәнгатендә яңа төр һәм жанрларның аерымлануы. Бу чор әдәбиятында төп тема һәм мотивлар буларак аң-белем, мәгърифәт, әхлак, тәрбия. Татар милләтенең ыяныргa, үсәргә тиешлеге, хатын-кыз язмышы, алдынгы, бигрәк тә рус мәдәниятенә йөз тоту кебек мәсьәләләрнең көнүзәктә торуы. Дөньяви һәм дини мотивларның бирелешендә яңалыклар. Әсәрләрдә төп конфликт буларак искелек һәм яңалык көрәше.

XX йөз башы мәдәнияте. XX гасыр башында сүз сәнгатенең үсеш-күтәрелеш чорын кичерүе. Шушы чорда иҗтимагый-сәяси тормышта барган үзгәрешләр, аларның иҗтимагый-сәяси һәм әдәби фикергә йогынтысы, шәрык һәм гареб (көнбатыш) синтезы. Әдәбиятның тормышны реалистик һәм романтик чагылдыру үзенчәлекләре. Заман героена хас сыйфатлар, гыйсъянчы, ялгыз, урталыктагы, үзен милләткә багышлаган яки төшенкелектәге һ.б. төр геройлар. Язучыларның әхлакый, фәлсәфи һәм әдәби–эстетик эзләнүләре, тәҗрибәләр.

Реализмның мәгърифәтчелектән тәнкыйди реализм баскычына күтәрелүе. Сүз сәнгатенең иҗат юнәлешләре, агымнары ягыннан баюы. Модернистик агымнардан импрессионизм, символизм. Милли мәсьәләләрнең активлашуы. Яңа тип геройлар мәйданга чыгу. Рухи азатлык, иман, гомернең чиклелеге, яшәү һәм үлем, матурлык проблемаларын яңача хәл итү омтылышы.

Г.Ибраһимов, Г.Исхакый, Г.Тукай, С.Рәмиев, Дәрдемәнд, Г.Камал, Ф.Әмирхан, М. Фәйзи, Г.Колахмәтов иҗаты.

1920-1930 елларда әдәбиятның каршылыклы үсеше. Романтизм, модернизм (символизм, имажинизм, футуризм һ.б.) иҗат юнәлешләренең әдәби мәйданнан төшерелеп, социалистик реализм агымының төп иҗат методы буларак раслануы. Традицияләрне дәвам итүче әсәрләр. Яңа тормыш төзү хакында сөйләүче әсәрләр.

М.Галәү, К.Тинчурин, Г.Рәхим, Һ.Такташ иҗаты.

Сугыш чоры мәдәнияте. Бөек Ватан сугышы, аның әдәбиятка тәэсире. Төп тема-проблемалар. Әдип һәм җәмгыять мөнәсәбәте. ***М.Җәлил, Ф.Кәрим, Ә.Еники, Ф.Хөсни иҗаты.***

Сугыштан соңгы чор мәдәнияте (1950–1960 еллар). XX гасырның икенче яртысында “Хрущев җепшеклеге” исемен алган ярымдемократик үзгәрешләрнең сүз сәнгатенә уңай йогынтысы. ***Х.Туфан, Х.Вахит иҗаты.***

1960–80 еллар мәдәнияте. Татар әдәбиятының милли нигезләргә кайтуы. Шушы чорда яңа жанрларның, тема-мотивлар, әдәби формаларның аваз салуы. Әдәбиятның яңалыкка омтылышы: яңа иҗади агымнарга, жанр формаларына, темаларга мөрәҗәгать итү, әдәби герой мәсьәләсендә эзләнүләр. Традицияләрнең яңаруы, яңа җәмгыять сыйфатларын эзләү, яңа герой. «Авыл прозасы». Ватан, ил, халык образларының эпик гәүдәләнеше; шәхес һәм җәмгыять мөнәсәбәтләре, гражданлык хисе, халыклар язмышы, кешенең рухи дөньясы, чор кыйммәтләре турында уйлану. Азатлык, шәхес иреге, фикер хөрлеге мәсьәләләренең куелышы. Романтизм юнәлешенең

яңадан тергезелүе. 1917 еллар инкыйлабына, яңадан төзелгән тормышка бәянең үзгәреш кичерүе. Сугыш темасының үзгә яссылыкта куелышы.

Ә.Еники, С.Хәким, А.Гыйләҗев, Г.Ахунов, М.Мәһдиев иҗаты.

1980–2000 еллар мәдәнияте. XX-XXI гасыр чигендә татар әдәбиятының тагын бер тапкыр үзгәрүе, яңа дулкын булып күтәрелүе. Үзгәрешләрнең XX гасыр башы татар әдәбиятындагы эзләнүләргә аваздаш булуы. Реализмның типиклаштыруны иҗтимагый–сыйнфый баскычтан гомумкешелек югарылыгына күтәрүе. Совет һәм постсовет заманына тәнкыйди бәя биргән, шәхес һәм җәмгыять каршылыгы ноктасыннан, ил тарихындагы олы этапларның сурәтен тудырган әсәрләр язылу.

И.Салахов, Ф.Бәйрәмова, М.Хәбибуллин, Т.Миңнуллин, И.Юзеев, Г.Афзал, Р.Фәйзуллин, М.Әгъләмов, Зөлфәт иҗаты.

2000—2010 еллар мәдәнияте. Психологик башлангычның алга чыгуы аша шәхес тормышы, эчке дөньясының тарихи–иҗтимагый чынбарлыктан өстен булуын раслау. Кешенең аңында, аң төпкелендә барган процессларны тергезү. Мифологик, шартлы–символик образларның активлашуы ярдәмендә милли проблематиканы яңа яссылыкта кую, миллилекне тоталитар идеологиягә каршы торучы көч итеп күтәрү.

М.Кәбиров, З.Хәким, Р.Зәйдулла иҗаты.

Дөнья әдәбиятының барышы. Татар, рус һәм чит ил әдәбиятлары арасында күптөрле бәйләнешләр. Мәңгелек темалар һәм образлар.

Әдәбият теориясе

Әдәби төр һәм жанрлар. Эпос, лирика һәм драма төрләре. Эпик жанрлар: роман, повесть, хикәя. Эпик жанрларның төрләре: тарихи роман (повесть яки хикәя), көнкүреш романы, производство романы, психологик роман, маҗаралы, детектив роман. Лирик жанрлар: пейзаж лирикасы, гражданлык лирикасы, күңел лирикасы, фәлсәфи лирика. Шәрык әдәбиятларында лирик жанрлар: мәдхия, мәрсия, газәл касыйдә, робагый. Драма жанрлары: комедия, трагедия, драма. Драма жанрларының төрләре:

моңсу комедия, тарихи драма, психологик драма. Лиро-эпик жанрлар: сюжетлы шигырь, мәсәл, баллада, нәсер, поэма. Поэма жанрының төрләре: романтик поэма, реалистик поэма. Төрара формалар: сәяхәтнамә.

Әдәби әсәрдәге образлылык. Образ, символ, деталь, аллегория. Кеше образлары: төп герой, ярдәмче герой, катнашучы геройлар, җыелма образлар. Персонаж, характер, тип. Лирик герой, хикәяләүче, лирик “мин”, автор образы, автор позициясе. Табигать образы, әйбер образы, мифологик образ, фантастик образ, архетип.

Әдәби әсәр. Эчтәлек һәм форма. Автор, укучы (адресат). Эчтәлек: вакыйга, күренеш, яшерен эчтәлек, контекст. Конфликт, сюжет, сюжет элементлары. Мотив, лейтмотив. Композиция: тышкы һәм эчке корылыш. Тема, проблема, идея, пафос. Идеал. Әсәрдә сурәтләнгән дөнья. Пейзаж, портрет. Психологизм. Әдәби әсәрдә урын һәм вакыт, хронотоп. Текст: эпиграф, багышлау, көчле позиция.

Әдәби иҗат. Сәнгати алымнар һәм стиль. Әдәби алымнар: кабатлау, янәшәлек, каршы кую, үткәнгә әйләнеп кайту (ретроспекция). Тел–стиль чаралары (лексик, стилистик, фонетик чаралар һәм троплар). Әдәби сөйләм: хикәяләү, сөйләшү (диалог), сөйләү (монолог). Лирик чигенешләр. Тезмә һәм чәчмә сөйләм үзенчәлекләре. Ритм һәм рифма, тезмә, строфа. Шигырь төзелеше. Көлке: юмор, сатира, сарказм, шарж Язучы стиле: көлке, тәнкыйди, фаҗигале, экзистенциаль, публицистик һ.б. башлангычлар. Чор стиле.

Әдәбият тарихы. Традицияләр, яңачалык. Дини әдәбият, дөньяви әдәбият. Әдәби бәйләнешләр: тәэсир, назыйрә, пародия.

Әдәби барыш. Әдәби процесс (барыш); чор әдәбияты; иҗат юнәлешләре (реализм, романтизм); суфичылык, мәгърифәтчелек, модернизм, постмодернизм күренешләре; иҗат методы (агымы): мәгърифәтчелек реализмы, тәнкыйди реализм, социалистик реализм, авыл реализмы, символизм, гыйсъянчылык, импрессионизм, имажинизм, футуризм.

Күнекмәләр формалаштыру

Укучыга билгеле бер күләмдә белем бирү белән янәшә, аларны ныгыту, күнекмә дәрәҗәсендә беркетү кирәк була. Әдәбият шикелле белемнәр анализлау-тикшерү барышында үзләштерелә торган предмет өчен бу аерата мөһим. **Күнекмәләр булдыру** эшчәнлеге түбәндәге юнәлешләрдә үстерелә һәм бәяләнә:

- **рецептив эшчәнлек**: сайлап алып (яки тәкъдим ителгән) язучының тормыш юлы, иҗаты, чор әдәбияты турында чагыштырып, бәяләп, яттан өзекләр китереп сөйләү; әдәби әсәрнең төрен, жанрын, язучы иҗатының төп хасиятләрен, чор әдәбиятының төп үсеш юнәлешләрен билгеләү һәм фикерне исбатлау; әдәби әсәрне иҗтимагый һәм мәдәни тормыш күренешләре белән бәйлелектә аңлау; әдәби әсәрләрнең тарихи-конкрет һәм гомумкешелек кыйммәтләрен, әдәбияттагы «үтәли» һәм «мәңгелек» проблемаларны ачыклый алу.

- **репродуктив эшчәнлек**: әдәби әсәрнең сюжетын, анда сурәтләнгән вакыйгаларны, характерларны аңлатып бирә, башка әсәрләр белән чагыштыра, бәяли алу; чор әдәбиятына кагылышлы мәгълүматларны гомумиләштереп сөйли алу; төрле мәгълүмат чыганаклары (сүзлекләр, белешмәләр, энциклопедияләр, электрон чаралар) белән максатчан эшли белү; вакытлы матбугат материалларына мөрәҗәгать итә алу.

- **иҗади эшчәнлек**: төрле жанрдагы әдәби әсәрләрне аңлап һәм иҗади, сәнгатьле укый белү; әдәби әсәрләр, язучы иҗаты, чор әдәбияты, гомумән милли әдәбият буенча һәм тормыштан алган фикер-карашларга, хис-кичерешләргә нигезләнеп сочинение язу;

- **эзләнү эшчәнлеге**: әдәби әсәргә, язучы иҗатына, чор әдәбиятына, милли әдәбияттагы аерым күренешләргә нисбәтле проблемалы сорауларга мөстәкыйль рәвештә җавап таба белү; әсәр белән башка текстлар, шул исәптән башка сәнгать төрләре арасында ассоциатив бәйләнешләрне күрә алу;

- **тикшеренү эшчәнлеге**: тулы текстны анализлау; төрле әсәрләрнең проблемаларын яки темаларын чагыштыру, үзенчәлекләрен билгеләү; әсәрләрне үзара чагыштыру, уртак һәм аермалы якларны таба белү; язучыларның иҗатларын, әсәрләрен чагыштырып уртак һәм аермалы якларын аңлата, бәяли белү; татар, рус (яки башка халыкларның) әдәбиятларында бер төрдәге темага язылган әсәрләрне чагыштыру, милли үзенчәлекләрен ачыклау; татар әдәбиятының рус һәм дөнья әдәбияты мәйданындагы урынын һәм ролен бәяләргә омтылу.

УКУЧЫЛАРНЫҢ БЕЛЕМЕНӘ, ЭШ ОСТАЛЫГЫНА ҺӘМ КҮНЕКМӘЛӘРЕНӘ ТАЛӘПЛӘР

Татар әдәбияты предметын үзләштерү нәтиҗәсендә укучы:

- милли әдәбиятның иң билгеле язучыларын һәм аларның әсәрләре хакында;
- милли әдәбиятның нинди чорларга бүленешен;
- сүз сәнгатенең образлы асылын;
- әдәби-тарихи барышның төп закончалыкларын һәм әдәби юнәлеш, күренешләрнең төп сыйфатларын;
- төр әдәби-теоретик төшенчәләрне

белергә;

- әдәби әсәр эчтәлеген кабатлап сөйләү;
- әдәби әсәрне әдәбият тарихыннан һәм теориясеннән мәгълүматлар файдаланып анализлау;
- әдәби әсәрнең, язучы иҗатының, чор әдәбиятының аерым якларын, элементларын җентекләп тикшерү һәм нәтиҗәләр чыгару;
- әдәби әсәрне, язучы иҗатын, чор әдәбиятын иҗтимагый-тарихи контекстта һәм гомумкешелек кыйммәтләре яктылыгында бәяләү;
- әдәби әсәрнең төр һәм жанрын, кайсы чорда язылуын билгеләү, чор әдәбиятына хас сыйфатларны табу;
- бер чорда иҗат ителгән һәм төрле чорларда иҗат ителгән әдәби әсәрләрне чагыштыру;
- әдәби әсәргә карата дәлилле шәхсән мөнәсәбәт белдерә алу;
- әдәби әсәрләр хакында төрле характердагы иҗади эшләр башкару

күнекмәләрен үзләштергән булырга тиеш.

УКЫТУНЫ МАТДИ-ТЕХНИК ҺӘМ МӘГЪЛҮМАТИ ЯКТАН ТӘЭМИН ИТҮ

Укытуның матди-техник яктан тәэмин ителеше белем бирүнең сыйфаты белән турыдан-туры бәйләнгән һәм түбәндәге яссылыкларда аеруча игътибар үзәгендә булырга тиеш:

- уку-укыту бинасының һәм кабинетларның төзеклеге, эстетик бизәлешнең укучы зәвыген һәм милли үзаңын, этномәдәни күзаллавын үстерерлек булу;
- укытучы эшчәнлеген дөрес оештыру, дәрестән тыш, тәрбия чаралары, мәдәни чаралар (язучыларның юбилейларына, күренекле даталарга багышлап кичәләр, язучылар һәм галимнәр белән очрашулар, иҗади-музыкаль кичәләр, спектакльләр кую, әсәрләрне сәхнәләштерү, яшь иҗатчылар, сәнгатьле уку конкурслары) уздыруга зур игътибар бирү;
- мәктәп һәм кабинетның заманча җиһазландырылуы, кабинетта рәсем һәм сынлы сәнгать әсәрләренә репродукцияләр, музыкаль әсәрләр; дәресләрдә куллану өчен таратма һәм күрсәтмә әсбаплар, методик һәм мәгълүмати материалларның җитәрлек күләмдә булуы;
- дәресләрдә файдалану өчен, китапханәдә тиешле санда китаплар, дәреслекләр, белешмә әдәбият булдыру, халык авыз иҗаты үрнәкләре тупланган җыентыклар, тарихи чыганаклар, сүзлекләр, энциклопедияләр; балалар өчен чыгарыла торган газета һәм журналлар, яңа әдәби китаплар белән даими тәэмин итү;
- лингафон кабинет булдыру, укытучыны техник, телевидение һәм Интернет мөмкинлекләренә мөрәҗәгать итү өчен кирәкле чаралар, шул исәптән аудио-һәм видеоәсбаплар, мультимедиа укыту программалары, электрон дәреслекләр һәм ярдәмлекләр, электрон китапханә, укучыларның белемнәрен тикшерү өчен компьютер программалары белән тәэмин итү;
- сәләтле укучылар өчен газета-журналларда, фәнни җыентыкларда мәкаләләр бастыру, конкурсларда, тематик-гамәли конференцияләрдә, семинарларда катнашу өчен шартлар тудыру.

кушымта

Гомуми урта (тулы) белем бирү
мәктәбендә укучы татар балаларына әдәбияттан тәкъдим ителә торган әсәрләр минимумы

X сыйныф

Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф» поэмасы (өзекләр).

С. Сараиның «Сөһәйл вә Гөлдерсен» поэмасы (өзекләр).

Кол Шәрифнең «И күңел...» шигыре.

М.Колыйның «Юмартлык бу күңелне рушан кылыр...» хикмәте.

Г.Кандалыйның «Бу илләрдә торып калсам...» шигыре.

Ф.Кәрими «Аурупа сәяхәтнамәсе» (өзекләр).

Г.Ибраһимовның «Яшь йөрәкләр» романы.

Г.Ибраһимовның «Татар шагыйрьләре» тәнкыйть мәкаләсе (өзекләр).

Г.Исхакыйның «Көз» повесте, «Ике йөз елдан соң инкыйраз» повесте (өзекләр).

Г.Тукайның «Өзелгән өмид», «Сәрләүхәсез» шигырьләре.

С.Рәмиевның «Мин», «Пәйгамбәр» шигыре.

Дәрдемәнднең «Кораб», «Без» шигырьләре.

Ф.Әмирханның «Шәфигулла агай» повесте.

М. Фәйзинең «Галиябану» драмасы.

Г.Рәхимнең «Идел» повесте.

Һ.Такташның «Җир уллары» трагедиясе.

XI сыйныф

М.Җәлилнең «Моабит дәфтәрләре» циклы.

Ф.Хөснинең «Йөзек кашы» повесте.

Х.Туфанның «Иртә төшкән кар» шигырьләре.

Х.Вахитның «Беренче мәхәббәт» драмасы.

Ә.Еникинең «Төнге тамчылар» хикәясе.

А.Гыйләҗевның «Өч аршын җир» повесте.

И.Салаховның «Колыма хикәяләре» романы (өзекләр).

И.Юзеевның «Гашыйклар тавы» драмасы.

М.Мәһдиевнең «Кеше китә - җыры кала» повесте.

Р.Фәйзуллинның «Нюанслар илендә» циклы.

Р.Миңнуллинның «Татарларым» поэмасы.

Р. Харисның «Тукайның мәхәббәт төшләре» поэмасы.

М.Кәбировның «Мәхәббәттән җырлар кала» повесте.

З.Хәкимнең «Гасыр моңы» драмасы.

Р.Зәйдулланың «Без очарга әзерләнгән идек...», «Соңару» шигырьләре.

Н.Гыйматдинованың «Сихерче» повесте.

Ф. Бәйрәмованың «Канатсыз акчарлаклар» повесте.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Примерная программа основного общего образования по татарской литературе для школ с обучением на татарском языке(X-XI классы)

А в т о р ы - с о с т а в и т е л и : **Д.Ф.Загидуллина**

Н.М.Юсупова

Казань

2013

Содержание

Пояснительная записка...3-5

Планируемые результаты освоения программы.......................................5-8

Содержание курса татарской литературы...8

История литературы...9-12

Теория литературы...12-14

Формирование навыков..14-15

Требования к знаниям, умениям и навыкам учащихся……………………..15-16

Материально-техническое оснащение и информационное обеспечение образовательного процесса……………………………………….............17-18

ПРИЛОЖЕНИЕ. Минимум предлагаемых для изучения учащимся татарских школ литературных произведений..18-19

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Литература как искусство слова — особый способ познания жизни, создает с помощью изобразительно-выразительных средств художественную картину мира, определенное отношение к действительности и обладает высокой степенью эмоционального воздействия. Литература как один из ведущих гуманитарных учебных предметов напрямую содействует формированию нравственно, эстетически и интеллектуально развитой личности и воспитанию гражданина. Через изучение литературных произведений происходит приобщение к общечеловеческим ценностям культуры, познание и усвоение духовного богатства и жизненной философии народа. Этим определяется особое место предмета «Литература» в системе общего образования.

В связи с изменениями требований к качеству общего образования, произошедшими в первой четверти XXIвека,актуальными на сегодняшний день являются такие вопросы, как обновление содержания обучения, повышение качества и эффективности обучения, улучшение методических приемов и способов, а также введение новых принципов в обучении литературы. Необходимость обновления содержания обучения татарской литературе обусловлена также изменениями в истории татарской литературы, татарского литературоведения и введением формата ЕРЭ для проведения экзамена по татарской литературе.

Данная примерная программа по татарской литературе для средних общеобразовательных школ (X-XI классы) составлена с учетом этих требований и основана на нормативно-правовых актах в сфере образования Российской Федерации, Республики Татарстан и Федерального государственного образовательного стандарта общего образования второго поколения. Примерная программа является ориентиром для составления авторских и рабочих программ: она определяет инвариантную (обязательную) часть учебного курса. В ней также предусматривается дальнейшее развитие сформированных в основной школе навыков.

Примерная программа гарантирует соблюдение в старших классах права каждого учащегося на получение качественных знаний по татарской литературе и знакомство учащихся с лучшими произведениями татарской литературы, с творчеством отдельных писателей, получение знаний о процессе развития и многовековой истории национальной литературы, об основных особенностях отдельных периодов ее развития; предусматривает обучение пониманию новизны в творчестве отдельных выдающихся литераторов, умению формировать объективные выводы и отношение, а также обеспечивает сохранение психического и физического здоровья детей.

Обучение татарской литературе в основной общеобразовательной школе включает в себя формирование необходимых для понимания литературного произведения и творчества писателя теоретических знаний и творческих навыков, а также знакомство учащихся с материалами о национальной культуре татарского народа.

Основной целью изучения татарской литературы в старших классах является усвоение учащимися знаний о процессе развития татарской литературы, о ее состоянии в отдельные исторические периоды, умение анализировать и оценивать творчество писателей, во многом определившее лицо литературы того или иного периода. Для достижения данных целей выделяются следующие **задачи**:

- формирование у учащихся общего представления об историческом процессе развития татарской литературы;
- овладение навыками понимания, оценки и выявления особенностей художественного произведения, творчества отдельных писателей, литературного периода и в целом татарской литературы с использованиемтеоретико-литературных понятий;
- формирование умения выявлять общие и национальные особенности творческого мышления;

- обратить внимание учащихся на воплощение в художественном произведении истории народа и судьбы нации; воспитание у учащихся человечности, гордости и чувства собственного достоинства;
- воспитание личностей, обладающих необходимыми качествами, отвечающими требованиям современности; обладающих постоянным стремлением к самосовершенствованию и уважающих татарскую литературу, культуру и традиции; способных принимать участие в дискуссиях, посвященных вопросам татарской литературы, татарского мира и обосновывать свою точку зрения; воспитание гуманных, духовно и нравственно богатых личностей;

ПЛАНИРУЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ОСВОЕНИЯ ПРОГРАММЫ

Результатом освоения программы по татарской литературе в средней школе являются формирование у учащихся навыков понимания литературы, воспитание собственной позиции и эстетического вкуса, развитие творческого мышления, которые должны стать средством для формирования мировоззрения и оценки окружающей действительности.

Общими (метапредметными) результатами обучения татарской литературе в старших классах являются следующие:

-формирование у учащихся навыков понимания литературного произведения в контексте той эпохи, когда оно было создано, и навыка самостоятельного усвоения; воспитание потребности постоянного интереса к литературе и искусству;

- формирование представления о литературе как о характеристике культурного развития народа и понимания литературы как средства духовного обогащения личности;

- развитие письменной и устной речи, самостоятельного творческого мышления и оценивания;

- развитие у учащихся способности к самоконтролю, контролю своих поступков и свойств характера, способности работы над собой;

- формирование умения работать с разными источниками информации для получения сведений о литературе и культуре;

Предметные результаты обучения татарской литературе в старших классах школы заключаются в следующем:

В познавательной сфере:

-умение воспринимать литературные произведения, созданные в той или иной исторической эпохе, в единстве формы и содержания, формирование потребности в выборочном чтении и умения выявлять в произведении вечные нравственные ценности;

- понимание исторической и культурной связи литературных произведений с эпохой их написания;

- знание жизненного и творческого пути писателей-классиков; основных этапов развития национальной литературы, их особенностей и знаковых явлений;

- умение готовить рефераты и доклады, писать сочинения по литературным произведениям и на произвольные темы, умение выполнять творческие работы;

- умение использовать литературоведческие термины при анализе истории литературы.

В ценностно-ориентационной сфере:

- приобщение к духовно-нравственным ценностям национальной литературы;

- формирование собственного отношения и оценки к произведениям национальной литературы, их содержанию, умения устного и письменного высказывания мнения о произведении, о творчестве писателя и о литературном периоде;

- умение интерпретировать прочитанное литературное произведение с учетом литературного периода, когда оно было создано;

- умение оценивать мастерство автора и умение формировать собственное отношение к нему.

В эстетической сфере:

- формирование общего представления об образной природе литературного произведения, воспитание эстетического вкуса;

- воспитание уважения к разным культурам, внимательного и уважительного отношения к достижениям различных национальных литератур;

Старшие классы школы являются важным этапом подготовки детей к взрослой жизни, в этот период у них формируются личность, отношение к окружающему миру и людям, собственные взгляды на жизнь. Поэтому в качестве **личностных результатов** особую значимость приобретает следующее:

- активизация у учащихся гражданской позиции, умственной и духовной деятельности, чувства гражданского долга;

- умение использовать приобретенные знания и навыки в повседневной жизни, принимать самостоятельные решения, подготовка к выбору профессии;

- умение уважать других людей, их точку зрения, культуру и традиции;

- развитие самосознания ребенка, воспитание любви к нации, к Родине, воспитание чувств гордости и гражданского сознания;

- объяснение нравственных норм и правил общественной жизни;

- формирование у учащихся эстетического вкуса, понимания эстетической ценности и поэтики литературного произведения, потребности в чтении художественной литературы и после окончания школы.

Межпредметными результатами обучения татарской литературе в старших классах школы являются следующие:

-формирование у учащихся навыков самостоятельного познания и усвоения литературных произведений при помощи других видов искусства, формирование постоянного интереса к литературе и искусству;

- воспитание потребности общения на родном языке и уважения к татарскому языку;

- сохранение межкультурных связей, формирование у учащихся представления о литературе и культуре других народов, воспитание уважения к литературе других народов, воспитание толерантности;

- уделение внимания взаимосвязи, общим чертам татарской и русской литературы в теме и проблематике, изображении героев, творческих методах, и периодах развития литературы.

СОДЕРЖАНИЕ КУРСА ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Изучение татарской литературы в старших классах направлено на формирование в систематизированном виде у учащихся представления об историческом развитии литературы и посредством этого более глубокого понимания взаимосвязи классической и современной литературы.

Материал для изучения предлагается в соответствии с этапами развития литературы. Изучаемые произведения идут друг за другом в хронологической последовательности, в отдельных случаях учитель, исходя из какой-либо цели, может менять их местами.

Принимая во внимание возрастные и познавательные способности учащихся, в старших классах происходит усложнение литературного материала, связанное с увеличением объема произведений и изучения их в рамках литературного процесса.

Анализ произведений татарской литературы в старших классах должен также способствовать формированию целостного представления о литературном процессе. Варианты изучения художественных произведений: чтение отдельных произведений и их анализ, чтение и обсуждение, внеклассное чтение. Но в каждом случае должны учитываться

вышеприведенные критерии и требования.

История литературы

Древняя татарская литература (5–12 века)

Общетюркская литература. Орхоно-Енисейские эпиграфические памятники.

Средневековая литература.

Три направления древней и средневековой татарской литературы (религиозно-дидактическое, суфийское и ренессансное). Развитие национальной литературы, ориентируясь на традиции восточной литературы и основываясь на идеологию и философию ислама. Взаимопроникновение религиозных мотивов, утверждающих единобожие, и светских мотивов о справедливом правителе, гуманной личности. Концепция нравственно совершенного, справедливого, гуманного, терпеливого, милосердного, обладающего внешней и внутренней красотой человека. Жанровое многообразие, особенности функционирования восточных жанров.

Культура Булгарского периода (***12 век –***1 пол. ***13 века***). Поэма Кул Гали ***«Сказание о Йусуфе».***

Культура Золотоордынского периода (***13 век –***1 пол. ***15 века***). Поэма С.Сараи ***«Гулистан бит тюрки». Котб, поэма «Хосров и Ширин».***

Культура периода Казанского ханства (1 пол. 15 века – 2 пол. 16 века). Творчество Кул Шарифа, Мухаммедьяра.

Культура периода застоя (2 пол. 16века ***– 1 пол. 19 века***). Хикметы М.Колый. Творчество Г.У.Имяни.

Литература периода возрождения.

Литература первой половины XIX века. Творчество Г.Кандалый, Акмуллы.

Литература второй половины XIX века. Просветительское движение. Зарождение реализма. Просветительский реализм, его основные признаки, воплощение просветительских идеалов. Изображение жизни простого

человека в переплетении с судьбой нации. Концепция образованного, просвещенного человека, особенности его изображения. Новые литературные роды и жанры. Образование, просвещение, нравственность, воспитание как основные темы и мотивы в литературе этого периода. Необходимость возрождения и развития татарской нации, судьба женщин, приобщение к достижениям передовых культур, в особенности русской культуры – ***актуальные вопросы в литературе. Новшества в проявлении светских и религиозных мотивов.*** Борьба старого и нового как основной конфликт в произведениях.

Культура начала XX века. Начало XX века – ***п***ериод ускоренного развития татарской литературы. Изменения в социально-политической жизни, их влияние на общественно-политическую и творческую мысль, синтез востока и запада в культуре. Особенности реалистического и романтического изображения действительности в литературе. Характерные особенности героев-современников в литературе этого периода, гисъянист, одиночка, герой, находившийся на перепутье, герой, посвятивший себя служению нации, герой в состоянии подавленности и др. Нравственно-философские и литературно-эстетические искания авторов, опыты.

Переход от просветительского к критическому реализму. Обогащение литературы с точки зрения литературных направлений и течений. Модернистские течения: импрессионизм, символизм. Активизация проблем нации. Появление новых типов героев. Попытки по-новому ответить на вопросы о духовной свободе, вере, ограниченности жизни, жизни и смерти, красоте.

Творчество Г.Ибрагимова, Г.Исхаки, Г.Тукая, С.Рамиева, Дэрдменда, Г.Камала, Ф.Амирхана, М.Файзи, Г.Кулахметова.

Противоречивое развитие **литературы 1920-1930-ых годов**.

Исключение из литературного процесса романтизма и модернистских течений (символизм, имажинизм, футуризм и др.), утверждение социалистического реализма как основного литературного метода. Произведения, продолжающие традиции предыдущих эпох. Произведения, посвященные строительству новой жизни.

Творчество М.Галяу, К.Тинчурина, Г.Рахима, Х.Такташа.

Культура военного периода. Великая Отечественная война, ее влияние на литературу. Основные темы и проблемы в произведениях. Взаимоотношениямежду писателем и обществом.

Творчество М.Джалиля, Ф.Карима, А.Еники, Ф.Хусни.

Культура послевоенного периода (1950–***1960-ые годы***). Положительное влияние на литературу полудемократических перемен периода «оттепели».

Творчество Х.Туфана, Х.Вахита.

Культура 1960–80-ых годов. Возвращение литературы к национальным основам. Появление новых жанров, тем и мотивов, литературных форм. Стремление литературы к новизне: обращение к новым литературным течениям, жанровым формам, темам, поиски в области литературного героя.

Оживление традиций, поиски знаковых особенностей нового общества, новый герой. Деревенская проза. Эпическое воплощение образов Родины, страны, народа; размышления о взаимоотношениях личности и общества, о чувстве гражданственности, о судьбах народов, о духовном мире человека, о ценностях эпохи. Постановка проблем о независимости, о свободе личности и свободе мысли. Оживление романтического направления. Появление другой оценки революции 1917 года и новой жизни после нее. Изображение темы войны в ином аспекте.

Творчество А.Еники, С.Хакима, А.Гилязова, Г.Ахунова, М.Магдиева.

Культура 1980–2000-ых годов. Возрождение татарской литературы на рубеже XX–XXI веков. Созвучность тенденций в

литературе этого периода с поисками в литературе начала XX века. Развитие в реализме: типизацияпообщественно-классовому принципуподнимается на общечеловеческийуровень.Появление литературных произведений, критически оценивающих советскую и постсоветскую эпоху, создающих образ великих этапов в истории страны через призму противостояния человека и общества.

Творчество И.Салахова, Ф.Байрамовой, М.Хабибуллина, Т.Миннуллина, И.Юзеева, Г.Афзала, Р.Файзуллина, М.Аглямова, Зульфата.

Культура 2000–*2010-ых годов. Выдвижение на передний план психологического начала,* утверждение понятия о том, что жизнь и внутренний мир отдельного человека выше исторической и социальной действительности. Воссоздание процессов сознания и бессознательного человека. Активизация мифологических, условно-символических образов, раскрытие с их помощью национальной проблематики в новой плоскости, изображение национального чувства и самобытности в качестве силы, способной противостоять тоталитарной идеологии.

Творчество М.Кабирова, З.Хакима, Р.Зайдуллы.

Мировой литературный процесс. Различные связи между татарской, русской и зарубежной литературами. Вечные темы и образы.

Теория литературы

Роды и жанры литературы. Литературные роды: эпос, лирика и драма. ***Эпические жанры: роман, повесть, рассказ. Жанровые разновидности эпического вида:*** исторический роман (повесть или рассказ), бытовой роман, производственный роман, психологический роман, приключенческий роман, детективный роман. ***Жанры лирики: пейзажная лирика, гражданская лирика, интимная лирика, философская лирика. Лирические жанры восточной литературы: мадхия (ода), марсия (стихотворение, посвященное чьей-либо памяти), газель, касыда (хвалебное стихотворение), рубаи. Драматические жанры: комедия,***

трагедия, драма. Жанровые разновидности драмы: грустная комедия, историческая драма, психологическая драма. Лиро-эпические жанры: сюжетное стихотворение, басня, баллада, нэсер (проза в стихах), поэма. Разновидности жанра поэмы: романтическая поэма, реалистическая поэма. Межродовые формы: путевые заметки.

Образность в литературном произведении. Образ, символ, деталь, аллегория. Образы людей: главный герой, второстепенный герой, персонажи, участвующие в действии, собирательные образы. Персонаж, характер, тип. Лирический герой, повествователь, лирическое “я”, образ автора, авторская позиция. Образы природы, образы-вещи, мифологические образы, фантастические образы, архетип.

Литературное произведение. Форма и содержание. Автор, читатель (адресат).Содержание: событие, явление, подтекст, контекст. Конфликт, сюжет, элементы сюжета. Мотив, лейтмотив. Композиция: внешняя и внутренняя. Тема, проблема, идея, пафос. Идеал. Художественная реальность в литературном произведении. Пейзаж, портрет. Психологизм. Место и время в художественном произведении, хронотоп. Текст: эпиграф, посвящение, сильная позиция.

Литературное творчество. Художественные средства и стиль. Художественные приемы: повтор, параллелизм, противопоставление, ретроспекция. Языковые и стилистические средства (тропы, лексические, стилистические, фонетические средства). Художественная речь: повествование, диалог, монолог. Лирические отступления. Особенности стихотворной и прозаической форм словесного выражения. Ритм, рифма, стих, строфа. Стихосложение. Формы смеха: юмор, сатира, сарказм, шарж. Авторский стиль: юмористический, трагический, экзистенциальный, публицистический и др. начала. Стиль эпохи.

История литературы. Традиции и новаторство. Религиозная литература, светская литература. Литературные связи: влияние, назира (форма литературного подражания), пародия.

Литературный процесс. Понятие о литературном процессе; периоды в развитии литературы; литературные направления (реализм, романтизм); суфизм, просветительство, модернизм, постмодернизм; литературный метод (течение): просветительский реализм, критический реализм, социалистический реализм, деревенский реализм, символизм, гисьянизм, импрессионизм, имажинизм, футуризм.

Формирование навыков

Необходимым условием для закрепления знаний является формирование у учащихся определенных навыков. В особенности это касается предмета литературы, где усвоение новых знаний происходит в процессе анализа и исследования. **Работа по формированию навыков** проводится и оценивается по следующим направлениям:

- **рецептивная деятельность**: умение рассказать о жизненном пути и творчестве писателя (выборочно или предложенного автора); рассказать о литературе определенного периода, приводя сравнения и оценку, воспроизводить отдельные отрывки наизусть; умение определять принадлежность художественного произведения к одному из литературных родов и жанров, главные особенности творчества писателя, основные направления развития литературного периода, умение обосновать свою точку зрения; понимание литературного произведения во взаимосвязи с явлениями общественной и культурной жизни; умение выделять в литературном произведении общечеловеческие и конкретно-исторические ценности, умение выяснять «сквозные» и «вечные» проблемы.

-**репродуктивная деятельность**: умение пересказывать содержание литературного произведения, описанных там событий и характеров, оценивать, сопоставлять с другими произведениями; умение рассказывать о литературе отдельных периодов, обобщая полученные сведения; умение целенаправленно работать с разными источниками информации (словари,

справочники, энциклопедии, электронные средства); умение пользоваться материалами периодической печати.

- **творческая деятельность**: умение осмысленного, творческого, выразительного чтения художественных произведений различных жанров; умение писать сочинение по литературному произведению, на тему творчества писателя, о литературе отдельного периода, и в целом о национальной литературе, основываясь на собственные взгляды, чувства и личный опыт.

- **поисковая деятельность**: умение самостоятельно находить ответ на проблемные вопросы, касающиеся литературного произведения, творчества писателя, литературного периода и отдельных явлений в национальной литературе; умение видеть ассоциативные связи между литературным произведением и другими текстами, в том числе произведениями других жанров искусства.

- **исследовательская деятельность**: полный анализ литературного текста; умение сравнивать проблематику и тематику различных произведений, определять их особенности; умение сравнивать литературные произведения, находить общие и различные стороны; умение сравнивать творчество и произведения писателей, определить и дать оценку их общим и различным сторонам; умение сравнивать схожие по тематике произведения татарской, русской (или других народов) литератур, выделять национальные особенности; попытка оценить место и роль татарской литературы в мировом литературном процессе;

ТРЕБОВАНИЯ К ЗНАНИЯМ, УМЕНИЯМ И НАВЫКАМ УЧАЩИХСЯ

В результате освоения предмета татарской литературы учащиеся должны **знать**:

- самых известных писателей национальной литературы и их произведения;

- периодизацию татарской литературы;
- понимание образной природы искусства слова;
- основные закономерности литературно-исторического процесса и основные качества литературных направлений и явлений;
- основные теоретико-литературные понятия.

уметь:

- пересказать содержание литературного произведения;
- анализировать литературное произведение, используя сведения по истории и теории литературы;
- детально исследовать отдельные стороны и элементы художественного произведения, творчества писателя, литературного периода, делать выводы;
- оценивать художественное произведение, творчество писателя, литературный период в свете общественно-исторического контекста и общечеловеческих ценностей;
- определять принадлежность художественного произведения к одному из литературных родов и жанров, к тому или иному литературному периоду, находить черты, присущие литературе этого периода;
- сопоставлять литературные произведения, относящиеся к одному и тому же и к разным литературным периодам;
- аргументированно выражать личное отношение к произведению;
- выполнять творческие работы различного характера по изученному произведению.

МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ ОСНАЩЕНИЕ И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Материально-техническое оснащение образовательного процесса напрямую связано с качеством обучения, в особенности должны учитываться следующие аспекты:

- исправное состояние учебного здания и кабинетов, оснащение кабинета материалами, способствующими развитию вкуса учащихся, национального самосознания и этнокультурных представлений;
- правильная организация учебной деятельности, уделение большого внимания внеклассным, воспитательным, культурным мероприятиям (мероприятия, посвященные юбилеям писателей или приуроченные к значимым датам, встречи с писателями и учеными, творческие и музыкальные вечера, постановка спектаклей, инсценировка произведений, конкурсы творчества и выразительного чтения);
- современное оснащение школы и кабинета, наличие в кабинете репродукций картин и скульптур, музыкальных произведений; наличие раздаточных и наглядных средств обучения, наличие в достаточном количестве методических и информационных материалов;
- оснащенность библиотеки необходимым для использования на занятиях количеством книг, учебников, справочной литературы, наличие сборников произведений устного народного творчества, исторических источников, словарей, энциклопедий; регулярное пополнение фонда газетами и журналами для детей, новыми книгами;
- оборудование лингафонного кабинета, оснащение кабинета необходимыми техническими средствами для возможности использования телевидения и Интернета, в том числе аудио- и видеоматериалами, мультимедийными образовательными программами, электронными учебниками и пособиями, электронной библиотекой, компьютерными программами для проверки знаний учащихся;

- создавать условия для способных учеников публиковать свои статьи в газетах и журналах, сборниках научных статей, принимать участие в конкурсах, тематических и практических конференциях, семинарах.

приложение

Минимум предлагаемых для изучения учащимся общеобразовательных средних (полных) школ литературных произведений (для татароязычных детей)

X класс

Поэма Кул Гали «Кыйссаи Йосыф» («Сказание о Йусуфе»). (Отрывки).

Поэма С. Сараи «Сөһәйл вә Гөлдерсен» («Сухейль и Гульдурсун»). (Отрывки).

Стихотворение Кул Шарифа «И күңел...» (“О, душа...”).

М.Колый. Хикмет «Юмартлык бу күңелне рушан кылыр...» (“Щедрость сделает душу прекрасной...”).

Г.Кандалый. Стихотворение «Бу илләрдә торып калсам...» (“Если останусь жить в этих краях...”).

Ф.Кәрими «Аурупа сәяхәтнамәсе» («Путешествие по Европе»). (Отрывки).

Роман Г.Ибрагимова «Яшь йөрәкләр» («Молодые сердца»).

Критическая статья Г.Ибрагимова «Татарские поэты». (Отрывки).

Повесть Г.Исхаки «Көз» («Осень»), «Ике йөз елдан соң инкыйраз» («Исчезновение через двести лет»). (Отрывки).

Стихотворения Г.Тукая«Өзелгән өмид» («Разбитая надежда»), «Сәрләүхәсез» («Без названия»).

Стихотворения С.Рамиева «Мин»(«Я»), «Пәйгамбәр» («Пророк»).

Стихотворения Дэрдменда«Кораб»(«Корабль»), «Без»(«Мы»).

Повесть Ф.Амирхана«Шәфигулла агай» («Дядя Шафигулла»).

Драма М. Фәйзи «Галиябану».

Повесть Г.Рахима «Идел» («Идель»).

Трагедия Х.Такташа «Җир уллары»(«Трагедия сынов земли»).

XIкласс

Цикл стихотворений М.Джалиля «Моабит дәфтәрләре»(«Моабитская тетрадь»).

Повесть Ф.Хусни «Йөзек кашы»(«Перстень»).

Стихотворение Х.Туфана «Иртә төшкән кар» (“Рано появившийся снег”).

Драма Х.Вахита «Беренче мәхәббәт»(«Первая любовь»).

Рассказ А.Еники «Төнге тамчылар»(«Ночные капли»).

Повесть А.Гилязова«Өч аршын җир» («Три аршина земли»).

Роман И.Салахова «Колыма хикәяләре» («Колымские рассказы»). (Отрывки).

Драма И.Юзеева «Гашыйклар тавы» («Гора влюбленных»).

Повесть М.Магдиева «Кеше китә – җыры кала» («Человек уходит, песни остаются»).

Цикл стихотворений Р.Файзуллина «Нюанслар илендә»(«Мир нюансов»).

Поэма Р.Миңнуллина «Татарларым»(«Татары мои»).

Поэма Р. Хариса «Тукайның мәхәббәт төшләре» (“Любовные сны Тукая”).

Повесть М.Кабирова «Мәхәббәттән җырлар кала» (“Песни остаются от любви”).

Драма З.Хакима «Гасыр моңы» (“Печаль века”).

Стихотворения Р.Зайдуллы «Без очарга әзерләнгән идек...» (“Мы собрались было взлетить...”), «Соңару» (“Опоздание”).

Повесть Н.Гыйматдиновой«Сихерче»(«Колдунья»).

Повесть Ф. Байрамовой«Канатсыз акчарлаклар» («Чайки бескрылые»).